

מסכת עבודה זרה דף ל' עמוד א

רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: יין מזוג אין בו משום גילוי, יין מבושל אין בו משום ניסוך. איבעיא להו: יין מבושל, יש בו משום גילוי או אין בו משום גילוי? ת"ש: העיד רבי יעקב בר אידי על יין מבושל שאין בו משום גילוי... שמעיה דרב אדא בר אהבה איגלי ליה חמרא מזיגא, א"ל, הרי אמרו: יין מזוג אין בו משום גילוי. אמר רב פפא: לא אמרן אלא דמזיג טובא, אבל מזיג ולא מזיג שתי. ומזיג ולא מזיג מי שתי? והא רבה בר רב הונא הוה קאזיל בארבא והוה נקיט חמרא בהדיה, וחזייה לההוא חיזיא דצרי ואתי, א"ל לשמעיה: סמי עיניה דדין, שקיל קלי מיא שדא ביה, וסר לאחוריה! אחיאי מסר נפשיה, אמזיגא לא מסר נפשיה. ואמזיגא לא מסר נפשיה? והא רבי ינאי הוה בי עכבורי, ואמרי ליה: בר הדיא הוה בי עכבורי, הוה יתבי והוה קא שתו חמרא מזיגא, פש להו חמרא בכובא וצרונהי בפרונקא, וחזיא לההוא חיזיא דשקיל מיא ורמא בכובא, עד דמלא בכובא וסליק חמרא עילויה פרונקא ושתי! אמרי: דמזיג איהו שתי, דמזיגי אחריני לא שתי. אמר רב אשי, ואיתימא רב משרשיא: פירוקא לסכנתא? אמר רבא, הלכתא: יין מזוג - יש בו משום גילוי ויש בו משום יין נסך, יין מבושל - אין בו משום גילוי ואין בו משום יין נסך... שמעיה דרב חלקיה בר טובי איגליא ההוא קיסתא דמיא והוה ניים גבה, אתא לגביה דרב חלקיה בר טובי; א"ל, הרי אמרו: אימת ישן עליהן. והני מילי ביממא, אבל בליליא לא. ולא היא, לא שנא ביממא ול"ש בליליא - אימת ישן עליהן לא אמרינן. רב לא שתי מבי ארמאה, אמר: לא זהירי בגילוי; מבי ארמלתא שתי, אמר: סירכא דגברא נקיטא. שמואל לא שתי מיא מבי ארמלתא, אמר: לית לה אימתא דגברא ולא מיכסיא מיא; אבל מבי ארמאה שתי, נהי דאגילויא לא קפדי, אמנקרותא מיהא קפדי. א"ד: רב לא שתי מיא מבי ארמאה, אבל מבי ארמלתא שתי; שמואל לא שתי מיא, לא מבי ארמאה ולא מבי ארמלתא.

איסור משקים גלויים וביטול גזירות שפג טעמן

א. איסור מים מגולים

שנינו: "יין של תרומה שנתגלה ישפך ואין צריך לומר של חולין שלשה משקין אסורים משום גלוי: המים והיין והחלב. ושאר כל המשקין מותרים כמה ישוהו ויהיו אסורין כדי שיצא הרחש ממקום קרוב וישתה"¹. שלושת סוגי משקאות אלו שהיו גלויים - אסורים בגזירת חכמים מפני הסכנה². כיוון שחמורה סכנה מאיסור, יש לאסור גם בספק: "כל מי שידע בו שאינו זהיר בגלוי ראוי להזהר שלא לשנות ממשקין שלו שכל ספק שבגלוי אסור"³. המסקנה בסוגייתנו היא שביין מבושל אין איסור גילוי. ביין מזוג נחלקו האמוראים. לדעת רבה ורב יוסף אין בו חשש בגילוי, ולדעת רבא אסור. בפשטות דעתו לאסור כל מינון של מזיגה, וכך מסתבר, שאם נחש שותה מים וכן גם יין, אין חשיבות ליחס ביניהם. אולם רב פפא טען שאין חשש כשהיין 'מזיג טובא', וקיים חשש רק כש'מזיג ולא מזיג'. ניתן להבין שעל כך רבא אינו חולק. באמת רבינו ירוחם כתב:

¹ משנה מסכת תרומות פרק ח משנה ד.

² רמב"ם הלכות רוצה ושמירת הנפש פרק יא הלכה ו.

³ מאירי ל, א.

"יין מזוג כל זמן שיש בו טעם יין יש בו משום גלוי"⁴. גם הטור סבור שהנחש הוא אנין טעם חובב יין, ואינו אוהב עירוב חלש של מים ויין: "יין מזוג כל זמן שיש בו מעט יין יש בו משום גילוי"⁵. משמע: "אבל אין בהן טעם יין- אפשר שאינו שותה הואיל ומים מעורבין הן"⁶. אולם הרמב"ם פסק: "ואלו הן המשקין האסורין משום גילוי: המים, והיין ואפילו מזוג"⁷. גם בשו"ע אינו מחלק. אולי ניתן להתיר, כאשר מעורב ביין נוזל אחר, שאינו יין או חלב "וכיון שאין בו טעם יין דינו כשאר משקין שאין בהם משום גילוי"⁸.

ב. היקף החשש

הגמרא מסיקה שאין אימת ישן מוטלת על הנחש. יש בדבר להקל בכל מקרה שהאדם ער: "משמע הא אי אינו ישן, אף על גב שאין פניו לצד המשקה, אפילו הכי לית בו משום גילוי דאימת החי עליהן וכמ"ש (בראשית ט ב) ואימתכם "וחתכם" כל זמן שהוא חי (עי' שבת קנא ב) לאפוקי כשהוא ישן דמחשב להו כאילו אינו חי"⁹. "ובתלמוד המערב התירו כל גלוי ביוצא ונכנס"¹⁰. לגבי שמירה של גוי ושל אלמנה שלוש לשונות בגמרא:

	רב	רב לגרסת רי"ף ורא"ש	שמואל לדעה 1	שמואל לדעה 2
גוי	הקפיד	הקפיד	לא הקפיד	הקפיד
אלמנה	לא הקפיד	הקפיד	הקפיד	הקפיד

הרמב"ם אינו מחלק, ומתיר בכל שמירה. מסביר זאת המאירי: "מן הסתם מחזיקין הכל בנזהרין בכך, אפילו גוים ואפילו נשים. ואף על פי שהוזכר בגמרא על קצת חכמים שלא היו שותים מהם - דרך שמירה יתרה נאמרה ולא דרך אזהרת איסור שלא אמרו: 'יש בהם משום גלוי' אלא: 'רב לא הוה שתי'¹¹".

ג. הזמן האוסר בגילוי

פרק הזמן האוסר מה שהיה גלוי בשתייה, נתון במחלוקת בין התלמודים. "כמה ישחו ויהיו אסורין? כדי שיצא הרחש ממקום קרוב וישתה. וכמה מקום קרוב? א"ר יצחק בריה דרב יהודה: כדי שיצא מתחת אוזן כלי וישתה. ישתה, הא קא חזי ליה! אלא ישתה ויחזור לחורו"¹². לעומת זאת בירושלמי

⁴ רבינו ירוחם - תולדות אדם וחווה נתיב טו אות ל דף קמ טור ד.

⁵ טור יורה דעה הלכות מאכלי עובדי כוכבים סימן קטז.

⁶ פרישה יורה דעה סימן קטז אות י.

⁷ רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יא הלכה ז.

⁸ פרי חדש על שולחן ערוך יורה דעה הלכות מאכלי עובדי כוכבים סימן קטז סעיף א. הוא מציע פירוש זה בדעת הטור.

⁹ פרישה יורה דעה סימן קטז אות יב.

¹⁰ מאירי מסכת עבודה זרה דף ל עמוד א ד"ה כל משקה.

¹¹ שם ד"ה 'כל מי שידע'.

¹² מסכת חולין דף י עמוד א.

נאמר: "איזה מקום קרוב אמר ר' שמואל מאוזן חבית ולפיה. ולא חמי ליה? א"ר חנינא מין קטן הוא ושפיפון שמו והוא דומה לשערה"¹³. כלומר, הזמן הקצוב הוא ללא הזמן המיועד לחזרת הנחש, וכפשוט המשנה בתרומות וגם בדברי רב יצחק בבבלי, בטרם תיקנה הגמרא את המימרא. מכל מקום הרמב"ם כותב בעקבות התלמוד הבבלי: "ויחזור למקומו"¹⁴.

ד. בימינו

החשש מפני שתיית נחש שלא ראינוה, נראה רחוק בימינו. אמנם יש שקירב הדבר אל המציאות: (ו) אין אנו מכירים מציאות כזו של נחש המטיל ארס במים, וחלק גדול מן הנחשים הארסיים כלל אינו זקוק לשתייה ומקבל את הנוזלים במזונו.

האם כל הדין הזה מיוסד על תוהו? נראה שלא, בירושלמי (תרומות פרק שמיני) מובא כי הנחש הזה שמרעיל את המים דק כחוט השערה, ולכן אינו ניכר, ומכנים אותו 'רחש'. והנה מצוי בזמננו נחש דק וארוך בשם 'נימון' (מלשון 'נימה', - שערה). הנימון מצוי מאד בחצרות ובשדות גם בזמננו, חי בעיקר מתחת לאדמה ולכן בלתי נראה, ובמיוחד: רגיל לפלוט לפעמים מתוך מאכלו, (ראה באתר האינטרנט של מגדלי הנחשים: exotictpets). הנימון אינו ארסי, אך הוא ניזון מחרקים וביציהם, ואפשר לחשוב כי במאכלו מצויים גם חרקים ארסיים, או שפליטתו גורמת לזיהום חמור. הנימון שותה מים, וסביר שכאשר הוא בשטח עירוני שבו צוברים מים מגולים הוא שותה מהם. באירופה ובארצות הקרות אין הנימון מצוי (ראה שם, ובאנציקלופדיה לבעלי חיים), ולכן התירו בפשטות את האיסור. ובזמננו לא שבו לאסרו, מכיון שהתנאים האורבניים שלנו שונים משל ימי קדם, ואינם מאפשרים לנחשים לחדור לבתים או להתקיים בין הבתים והחצרות (דומה מאד לנימון הוא ה'נחשיל').

ולפי הסבר זה מובן מאד מה שספרו חכמים על ה'רחש' שהוא נכנס ושותה עין חוזר לחורו, ולכן הקפידו על גילוי בזמן מועט. וכן שכשרואה את האדם אינו נכנס. מכיון שהמדובר בנחש הסמוך על שלחנו של האדם וחי בחצרו, אין לו מקורות מים משלו... והוא סמוך על מימיו של האדם, ולכן למד להכיר את טבע האדם והתנהגותו, ולהיכנס בחשאי לשתות ולהתחבא חזרה. ראה את תיאורו של החוקר יהוסף שוורץ שחקר את א"י במאה ה-17:

"נחשים בלשון ערב אלחיוי נמצאים הרבה ובפרט נחש הבית, ולפעמים הולך ושב נחש אחד בחורי הבית עם גוריו ימים ושנים...", (תבואות הארץ)¹⁵.

למרות שעיקר החשש נעלם, רבים החמירו לחוש ולאסור יין שהיה גלוי גם בימינו: "ח. וכן יש ביין משום גילוי, בין אם מזוג, בין אם אינו מזוג, שהנחש שותה ממנו, ואם הניחו מגולה אסור משום סכנה, לפי שבאותם המקומות מצויין נחשים בבתיים ושותים לפרקים בכליהם"¹⁶.

הרי, שלמרות שנקט שהנחש היה רק במקומות אחרים, בכל זאת אסר. וכן כתבו אחרונים: (א) "ועכשיו שאין נחשים, עיין בשל"ה דף ע"ט ע"ב שכתב דמ"מ שומר נפשו ירחק מזה. והא ראייה שהרי הטור כתבן לכל הדינים אחד מהם לא נותר... ובהנהגת החסיד הגר"א ז"ל כתוב ג"כ שהיה נזהר מאד בדבר זה"¹⁷. בטעם הדבר נאמר בשם הגר"א: "כל מה שאסרו חז"ל או

¹³ תלמוד ירושלמי מסכת תרומות פרק ח הלכה ג.

¹⁴ רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יא הלכה יא.

¹⁵ הרב יהושע ענבל.

¹⁶ פסקי ריא"ז פרק ב.

¹⁷ פתחי תשובה יו"ד סימן קטז, ס"ק א.

תקנו איזה תקנה מפני איזה טעם – **אף שביטל הטעם הגלוי לנו- תקנתם ואיסורם במקומם עומדת, כי הם לא גילו אלא אחד** מכמה וכמה טעמים הכמוסים עמהם¹⁸.

כתב רבי חזקיה די סילוה: "המחבר קיצר בדין משקים שנתגלו לפי שאין נחשים מצויים בינינו, אבל בארצות המערב יש הרבה מקומות דשכיחי בהו נחשים ועקרבים, וגם פה ירושלים תוב"ב ואגפיה אף על פי שאין מצויין הרבה, מכל מקום מצויים קצת. וראוי לכל ירא לנפשו להזהר בהם. ובמצרים זה שנה אחת בקירוב הניחו מין תבשיל אחד מגולה וכל אותם שאכלו מאותו תבשיל נסתכנו הרבה ובעל הבית מת. ולמה נסכן עצמנו בדבר שבנקל יוכל האדם להזהר ממנו? ובירושלמי דמסכת תרומות [פרק ח הלכה ג] גרסינן אילו זבנת גרמך ללודגין הוה מזבין להו בדמין יקרין והכא בדמים קלילין. פירוש לימדנו מוסר השכל שמי שמוכר עצמו ללודגין - שהם מין אומה שאוכלין בני אדם כדאיתא בפרק השולח [גיטין מז, א] גבי ריש לקיש דזבן נפשיה ללודאי - מכל מקום מוכר נפשו ביוקר בדמים הרבה ומשתכר הדמים, אבל השותה דברים המגולים מוסר עצמו בדבר מועט, שבכדי מוסר עצמו למיתה. עוד גרסינן התם על חד בר נש ששתה ערב יום הכפורים בסעודה המפסקת יין שנתגלה לו, באומרו: מריה דצומא ליקום כלומר שזכות יום הכפורים יצילו ולא הספיק לשותותו עד דאיתחלחל מחמת הארס ומית. ולפיכך ראיתי לחזור ולהעתיק כל דיני גילוי¹⁹.

לעומת זאת, רבים כתבו שהאיסור בטל, מאחר שבטל טעמו. יסוד ההיתר מצוי בדברי בעלי התוספות: "ואנו שאין נחשים מצויין בינינו אין לחוש משום גלוי ואין לומר דדבר שבמנין הוא וצריך מנין אחר להתירו כי ודאי הוא **כשאסרו תחלה לא אסרו אלא במקום שהנחשים מצויין**"²⁰. במסכת ביצה שנו בעלי התוספות באופן קצת אחר. שם התירה הגמרא עקרונית קבורת מת ביום טוב שני של גלויות, אולם מסתייגת: "יום טוב שני לגבי מת - כחול שויוה רבנן... אמר רבינא: והאידינא דאיכא חברי - חיישינן". מבאר רש"י: "אומה רשעה שהיו בימי פרסיים, וכופין את ישראל לעשות מלאכתן, וביום טוב היו נדחין מהן על ידי שאומרים להם: יום טוב הוא, ואם יראו אותם מקברין מתייהם - יכופו אותם" למלאכה". בעלי התוספות מנהלים דיון על רלוונטיות החשש, אולם בכל מקרה דעתם שבחלוף חשש שבשלו אסרו- הגזירה מבוטלת: "והשתא בזמן הזה שאין חברי מותר ואין לומר שצריך מנין אחר להתירו דכיון דזה הטעם משום חששא **ועברה החששא עבר הטעם**. וה"נ אמרינן גבי מים מגולין דאסורין שמא נחש שתה מהן ועכשיו שאין נחשים מצויין בינינו אנו **שותין מהן אפילו לכתחילה** אף על פי שהוא דבר שבמנין ומ"מ ר"ת היה אוסר²¹ ... ועוד אמר רבינו תם דבזמן הזה נמי יש יהודים שהן משועבדים למלכות לעשות מלאכה כגון לקבל המס ולהתעסק בצרכיהם הלכך אם יראו שיתעסקו לעשות מלאכה במת יכופו אותם לעשות מלאכה למלכות"²². הנימוק של בעלי התוספות כאן מקיף יותר: בעוד שבסוגייתנו הטעימו שהגזירה לכתחילה לא כללה מקומות נעדרי

¹⁸ <https://www.otzar.org/wotzar/Book.aspx?104372> מעשה רב צ.

¹⁹ פרי חדש על שולחן ערוך יורה דעה הלכות מאכלי עובדי כוכבים סימן קטז סעיף א.

²⁰ תוספות לה, א ד"ה חדא.

²¹ קבורה ביום טוב שני. (י.פ.).

²² תוספות מסכת ביצה דף ו עמוד א ד"ה והאידינא.

נחשים, בסוגיה בביצה הם מציעים שבחלוף החשש בטילה הגזירה, ומשמע אף אם הייתה תקיפה לכתחילה- בטלה היא מעצמה בהעלם סיבתה. כל זה ללא צורך בהחלטה רשמית בבית דין. להלכה הרמב"ם אוסר: "ולא ישתה מים מגולים שמא שתה מהן נחש וכיוצא בו מזוחלי עפר וישתה וימות²³". בשולחן ערוך מקל בימינו: "משקים שנתגלו, אסרום חכמים דחיישינן שמא שתה נחש מהם והטיל בהם ארס. ועכשיו שאין נחשים מצויים בינינו, מותר²⁴".

ה. הדרך להתרת גזירות

הגמרא בביצה דנה בביצה שנולדה ביום ראשון של ראש השנה, האם ניתן לאוכלה ביום טוב שני. בתחילה אסרו, כיוון שבית דין נהגו לעשותו לפרקים שני ימים לכתחילה, וקדושה אחת היא. אולם "אמר רבה: מתקנת רבן יוחנן בן זכאי ואילך ביצה מותרת. דתנן: משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהו מקבלין עדות החדש כל היום²⁵". רב יוסף חולק על כך וקובע עיקרון: "ורב יוסף אמר: אף מתקנת רבן יוחנן בן זכאי ואילך ביצה אסורה. מאי טעמא? הוי דבר שבמנין, וכל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו. אמר רב יוסף: מנא אמינא לה - דכתיב לך אמר להם שובו לכם לאהליכם, ואומר: במשך היבל המה יעלו בהר. ותנן: כרם רבעי היה עולה לירושלים מהלך יום אחד לכל צד... ואמר עולא ואיתימא רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מה טעם? - כדי לעטר שוקי ירושלים בפירות. ותניא: כרם רבעי היה לו לרבי אליעזר במזרח לוד בצד כפר טבי, בקש להפקירו לעניים. אמרו לו תלמידיו: רבי! כבר נמנו עליך חבריך והתירוהו. מאן חבריך - רבן יוחנן בן זכאי. טעמא - דנמנו, הא לא נמנו - לא. מאי ואומר? - הכי קאמר: מכדי כתיב היו נכנים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה - לך אמר להם שובו לכם לאהליכם, למה לי? שמע מינה: כל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו. וכי תימא: למצות עונה הוא דאתא - תא שמע במשך היבל המה יעלו בהר, מכדי כתיב גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא, במשך היבל למה לי? שמע מינה: דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו. וכי תימא: הני מילי - בדאורייתא, אבל בדרבנן לא - תא שמע: כרם רבעי. והא כרם רבעי דרבנן וקאמרי ליה: כבר נמנו עליך חבריך והתירוהו". אם כן, איסור הקרבה אל אישה ועליית העם להר סיני היו צריכים היתר מפורש למרות שהטעם לאיסור, מעמד הר סיני, כבר חלף לו. רב יוסף הדגים זאת גם בגזירה דרבנן. תקנה דרבנן הייתה שלא להמיר פירות מעשר שני בכסף, ברדיוס מסוים סביב ירושלים, כדי להעשיר בפירות את שווקי ירושלים. עם חורבן ירושלים, בטל טעם התקנה: "דהא כדי לעטר שוקי ירושלים הוא דהוה, וכיון דחרבה - מה לנו לעטרה לצורך הנכרים, ואפילו הכי צריך מנין²⁶". לאור כל זאת דברי התוספות שסברו לבטל גזירה מאחר שבטל הטעם צריכים ביאור, ועל כך בע"ה בשיעור הבא.

²³ רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יא הלכה ו.

²⁴ שולחן ערוך יורה דעה הלכות מאכלי עובדי כוכבים סימן קטז סעיף א.

²⁵ ביצה דף ה עמוד א. מבאר רש"י:

"אמר רבה גרסינן, מתקנת רבן יוחנן בן זכאי - שהחזיר הדבר ליושנו, לקבל עדותן כל היום ולקדש היום - נמצא שאין בית דין עושין שני ימים, והרחוקים העושים שני ימים - אינו אלא מספק, שאין יודעין אם נתקדש ביום שלשים אם בשלשים ואחד, והרי הן כשאר יום טוב של גליות, וביצה שנולדה בזה מותרת בזה ממה נפשך, דחד מינייהו חול".

²⁶ רש"י ביצה ה, ב ד"ה טעמא.